

Essay Kunstgeschiedenis

Oskar Kokoschka en zijn schilderij *Die Windsbraut*.

Amour fou met femme fatale

Inleiding:

Ik heb dit onderwerp gekozen omdat tijdens een aantal jaar terug tijdens de voorbereiding voor de presentatie over het Bauhaus ik stuitte op de gekke periode dat Walter Gropius een verhouding had met Alma Mahler maar toen die de tentoonstelling bezocht waar dit schilderij "de Windbruid" van Oskar Kokoschka werd getoond zich realiseerde dat Alma Mahler een relatie had met Oskar Kokoschka. Toch herstelde de relatie tussen Alma Mahler en Gropius zich en trouwden ze nadat Gustav Mahler was overleden. Niet lang daarna kreeg Alma Mahler een kind waarbij Walter Gropius er achter kwam dat het niet zijn kind was maar verwekt was door de dichter Franz Werfel. Hierna volgde wel een scheiding van Walter Gropius en Alma Mahler en trouwde zij met Franz Werfel. Ik vond het wat flauw en gemakkelijk om een deelonderwerp van Bauhaus te belichten en wilde graag iets anders uitkiezen. Het verhaal van dit schilderij representeert een onmogelijke passionele liefdesverhouding en dat spreekt tot de verbeelding. Als fervent luisteraar van radio 4 in de auto heb ik verhalen over Alma Mahler voorbij horen komen die maakten dat ik ook nieuwsgierig werd naar haar.

Zowel het leven van Alma Mahler waar Oskar Kokoschka een harstochtelijke verhouding mee had als dat van Oskar Kokoschka zijn interessant ook al omdat het Wenen van begin twintigste eeuw mondain en bohemien was en er in dat tijdsgewricht veel doorbraken waren mede ook door Sigmund Freud en Carl Jung. De schilderijen van Oskar Kokoschka heb ik altijd mooi gevonden, een soort wilde tegenhanger van de gladdere Gustav Klimt, zijn tijdgenoot ook uit Wenen.

Wie was Oskar Kokoschka?

Oskar Kokoschka is een dichter, schilder en toneelschrijver. Hij werd geboren in Pöchlarn aan de Donau. Hij stamde uit een Praagse familie. In Wenen kreeg hij na zijn middelbare school een beurs voor de Kunstgewerbeschule (de kunstnijverheidsschool) . Vanaf 1905 begon hij te schilderen met olieverf. Ook begon hij aan expressionistische schilderijen. Zijn leraar Gustav Klimt noemde hem na een tentoonstelling in Wenen het grootste talent van de jongere generatie. In 1908 schilderde

Kokoschka zijn eerste portretten. In 1909 kwam hij onder de indruk van Edward Munch en Vincent van Gogh. In 1910 kwam Kokoschka in contact met de uitgever van het tijdschrift Der Sturm, dat toen het belangrijkste avant-gardetijdschrift in Duitsland op het gebied van kunst en literatuur was.

In zijn vroege werken keerde Kokoschka zich snel van de Jugendstil af en boog die vormen om in een expressionistische taal. Naast illustratief werk ontstonden als vroege hoofdwerken psychologisch-visionaire portretten. Door een reis naar Florence raakte hij gefascineerd door het werk van Michelangelo. Onder invloed van het fauvisme, de Duitse expressionisten en de Blaue Reiter werd de kleuromgeving helderder, de verf pasteuzer en de penseelvoering rustiger, maar zijn werk bleef onderhevig aan stilistische fluctuaties. Na herstel van zijn oorlogsverwondingen leerde Kokoschka in Dresden de vriendenkring kennen van Käthe Richter en portretteerde hen. In 1924 vestigde hij zich in Parijs, waar hij tussen zijn vele reizen regelmatig zou terugkeren. Hij reisde onder meer naar Zuid-Frankrijk, Spanje, Portugal, Nederland en Engeland, en ook naar Istanbul, Jeruzalem en Noord-Afrika, Schotland, Ierland en Italië. Deze reizen inspireerden hem tot landschappen en nieuwe portretten. Op het nationaalsocialisme en de oorlog antwoordde Kokoschka met allegorische beelden en met het "Zelfportret van een ontaard kunstenaar" als een soort cynisch commentaar. In 1931 gaf hij zijn woning in Parijs op en keerde hij terug naar Wenen, maar verliet de stad weer na de Starhemberg-putsch van 1934 en verhuisde zoals vele Tsjechische emigranten naar Praag. 417 van zijn werken werden in 1937 in beslag genomen door de nazi's. Zij werden tentoongesteld als Entartete Kunst.

De directeur van het kunstmuseum in Basel Georg Schmidt herkende het schilderij Die Windbraut

als meesterwerk en omdat de nazi's wel graag geld verdienden aan deze ontaarde kunst kon hij het kopen. Hij stond wel voor een dilemma omdat geld geven aan de nazi's twijfelachtig gevonden werd maar hij vond het belangrijk dat het werk behouden bleef en niet het risico liep op verbranding (net als de boekverbranding) of verdwijnen bij iemand thuis zodat niemand het ooit nog kon zien. Oskar Kokoschka vlucht voor het nazisme in 1934 en gaat in 1938 naar Engeland. Tijdens de Tweede Wereldoorlog onderhield hij in zijn Engelse ballingschap nauwe banden met Tsjechische emigranten. In zijn gehele latere oeuvre komt Kokoschka tot een zeer persoonlijke variant van het expressionisme: de kleurgeving is krachtig en de losjes gevoerde composities stroken met de onrustige, effectvolle penseelvoering. In Amerika kreeg hij steeds meer respons. In de oorlogsperiode ontstonden werken met politiek-allegorische thema's en was hij actief betrokken bij anti-naziorganisaties. In 1953 verhuisde hij naar Villeneuve aan het Meer van Genève. Hij stierf in 1980 in Montreux.

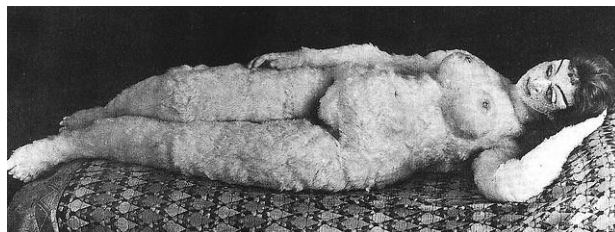
Oskar Kokoschka was toen hij *Die Windsbraut* schilderde in 1913 nog een jonge rebellerende schilder en controversieel. Zijn stijl van schilderen werd als provocatief ervaren. Mensen die door hem geportretteerd werden herkenden zichzelf er niet in. Keizer Franz Ferdinand zei over hem dat zijn botten gebroken zouden moeten worden in zijn lichaam. Oskar Kokoschka heeft zelf desgevraagd gezegd dat voor hem bij het afbeelden van mensen voor de geest centraal staat. Hier hoor ik weer een echo van Kandinsky's boekwerk “*Das Geistige in Der Kunst*”. Hij wilde de uitstraling, de persoonlijkheid, het wezen van de mensen weergeven en vond dat ook hetgeen men nodig had.

De verhouding van Oskar Kokoschka met Alma Mahler

De verhouding met Alma Mahler had obsessieve trekken en zijn “leidenschaftlicher Liebesleben” wordt bijna altijd naar voren gehaald wanneer men over hem schrijft of spreekt. Daar hoort naast dit schilderij nog een ander opmerkelijk feit bij: hij liet na het verbreken van de relatie door Alma een pop maken die op haar leek of althans het was de bedoeling dat zij Alma zou vervangen. Hiertoe huurde hij een naaister in die volgens hele precieze instructies over alle afmetingen van de lichaamsdelen, de zachtheid van haar huid en een beschrijving van de overgang tussen gespierde en meer zachte met vet bedekte lichaamsdelen deze pop uiteindelijk maakte. Het eindresultaat viel tegen omdat ze er uiteindelijk meer uitzag als bedekt door een soort ijsberenvacht dan een menselijke huid met donshaar. Desondanks nam Oskar haar mee in bed, nam haar mee naar de opera en daarna voor diner en beeldde de Alma-pop af op schilderijen. Vermoedelijk zat hier ook een wens om te provoceren bij. Op een gegeven moment werd hij het beu en gaf hij een feest voor al zijn vrienden waar tot hun verassing deze pop de surprise eregast was. Zij werd gedood door haar met een mes te steken en over de heg te gooien. De plaatselijk politie had eerst niet door dat het een pop was, vanaf een afstand leek het op een echte vrouw. De politie meende dat het om een crime passionel ging. Oskar zou hier later over zeggen dat dat klopte. Hij had zijn vrienden uitgenodigd om afscheid te nemen van Alma en haar gedood zodat ze niet in zijn hoofd bleef spoken. Uit foto's van haar appartement in New York waar zij uiteindelijk op 85 jarige leeftijd stierf blijkt dat zij altijd een foto van een reproductie van het schilderij “*Die Windsbraut*” op haar secretaire had staan.

(foto van Hermine Moos, de naaister uit Munchen die de levensgrote Alma Mahler-pop maakt)

Alma Mahler is beroemd om haar onweerstaanbare charme, vrije geest en vele verhoudingen. Zij was lid van de Weense bourgeoisie van het Wenen van begin 20e eeuw. Het verhaal gaat dat zij haar eerste kus kreeg van Gustav Klimt maar een verhouding met hem afhiel omdat hij aan syfillus leed. Zij was een chique beroemdheid en van rijke kom af. Zij was een componist en eerder 1902 op twee-en twintigjarige leeftijd getrouwd met Gustav Mahler die haar ervan weerhield verder te componeren. Zij trouwde later met Walter Gropius van het Bauhaus toen Gustav Mahler al was overleden (1911). Tussen deze twee huwelijken ontmoette ze Oskar Kokoschka. Tussen 1912 en 1913. Hij was 7 jaar jonger dan de toen 33-jarige Alma en het was een heel heftige en intense verhouding. Hij heeft 400 liefdesbrieven aan haar geschreven en maakte veel schilderijen en tekeningen van haar. In 1913 gingen ze samen op reis naar Napels waar ze een heftige storm meemaakten waar ze voor schuilden in een bootje. Alma vertelt hem als ze eenmaal terug zijn in Oostenrijk dat ze met hem zal trouwen als hij een meesterwerk voor haar schildert. Hij schildert zijn muren thuis zwart en gaat als een bezetene aan de slag om een meesterwerk te gaan schilderen waar hij ze beiden samen op schildert met de herinnering aan het samen in een bootje schuilen in Napels.

Het was geen ideale relatie omdat Kokoschka erg jaloers kon worden en bezitterig gedrag vertoonde

zo wordt over hem geschreven. Zo is beschreven dat hij tot 04.00u 's nachts onder haar raam stond om te controleren of er geen mannen bij haar op bezoek kwamen. Ik denk dat dat wellicht ook een reactie was op het gedrag van Alma Mahler die zoals we al weten een soort mannenverslinderster was en vaker meerdere overlappende relaties tegelijkertijd onderhield. In een interview op de Duitse televisie in de jaren zeventig benoemt Oskar Kokoschka zelf juist dat hij ook veel behoefte aan vrijheid had en zijn latere in diensttreding in het leger als een uitweg en een oplossing zag voor hoe bekneld hij zich ook voelde in de relatie met Alma Mahler. In 1914 Alma verlaat Kokoschka. Oskar Kokoschka sluit zich aan bij de gaat bij het leger, de cavalerie omdat het hem avontuurlijk leek, hij geen mathematisch inzicht had voor de artillerie en voor het gewone voetsoldaat zijn te zwak zou zijn. Hij merkt al snel dat dit een enorme vergissing is, de shock van het moeten rondlopen en loopgraven, de miljoenen jonge mensen die zich als schapen laten samendrijven en opjatten om een zinloze dood te sterven zonder ooit iets van het leven gekend te hebben.

Oskar Kokoschka is in zijn hoofd geschoten en in zijn long gestoken maar overleeft. Hij zal jarenlang migraines hebben en hallucinaties ten gevolge van deze verwonding. Dat gaat maar langzaam over. Hij wordt eerst gevraagd les te gaan geven op de kunstacademie van Dresden waar hij jonge mensen alles wil bijbrengen dat hij belangrijk vindt. Vervolgens richt hij zelf een kunstacademie op in Salzburg in zijn geboorteland. Hij zag dat als een school om goed te leren kijken en daadwerkelijk te zien waarbij hij ook teruggrijpt op pedagogische ideeën van Comenius. Hij wou de jonge mensen dat geven dat hij zelf op jonge leeftijd had kunnen gebruiken, wat hij op latere leeftijd ontdekte en hij veel aan had. Niet per se leren wat in de mode is maar diepere inzichten vanuit de geestgeschiedenis van de Europese mensheid en dat laten aansluiten op de huidige moderne tijd en aansluitend bij het individu. Hij zocht de verbinding tussen die elementen zich daarbij erop beroepend dat taal, woorden wellicht tijdgebonden zijn maar een beeld, een afbeelding zo veel meer kan zeggen en raken, ook eeuwen later nog.

Het schilderij Die Windbraut.

In 1912 ontmoette hij Alma een jaar nadat haar man Gustav Mahler was overleden. Alma was door Oskar geïntrigeerd en om het ijs te breken bood zij aan piano te spelen, Wagner's Liebestod. Kokoschka bood aan om haar te schetsen en maakte een schets van haar aan de piano. Hij was op slag verliefd en vroeg haar binnen twee dagen ten huwelijk wat zij afsloeg. "Wenn Sie mich achten können und so rein sein wollen, wie Sie es gestern waren, als ich Sie höher und besser als alle Frauen erkannte, die mich nur verwildern konnten, so bringen Sie mir ein wirkliches Opfer und werden Sie meine Frau, im Geheimen, solange ich arm bin."

Kokoschka deed er alles aan om hoger op de sociale ladder te klimmen om zo Alma tot vrouw te kunnen nemen. Niet iedereen was echter zo enthousiast als hij met deze relatie. Zowel Kokoschka's moeder Romana als Adolf Loos, zijn mecenas en beste vriend waren helemaal niet opgezet met de kunstenaars nieuwe amoureuze escapades. Beiden vreesden de invloed van deze femme fatale op de zijn leven en werk. Dit was dan ook de reden dat de vriendschap onder hen in deze periode sterk vertroebelde. Kokoschka drong er bij Alma op aan dat zij niet meer als assistente werkte een voormalige minnaar en zij werd gedurende tien jaar zijn muze. Kokoschka vervaardigde in totaal zo'n zeven waaiers als geschenk voor Alma Mahler, waarvan er in totaal zes zijn bewaard gebleven. Zij laten als een soort plaatjesdagboek het volledige relaas weer van hun turbulente liefdesgeschiedenis. Alma Mahler bewaarde de waaiers haar leven lang en na haar dood gingen deze over op haar dochter Anna. Gedurende deze hele tijd waren zij slechts op twee tentoonstellingen te zien en vormden voor de meeste Kokoschka-kenners een waar mysterie. Pas na hun verwerving in 1968 door de Stiftung zur Förderung der Hamburgischen Kunstsammlungen konden deze aan kunsthistorische analyse worden onderworpen.

Op 20 maart 1913 ondernamen de geliefden samen een reis naar Italië, via Venetië - en vermoedelijk met een oponthoud - in Padua tot Napels. De derde waaier die Kokoschka kort na hun terugkeer in Wenen maakt geeft in drie stadia de hele reis weer. De eerste scène geeft een koetsrit ten tijde van het smelten van de sneeuw weer. Het middendeel geeft het relaas van hun schuiltocht in Napels voor een razende storm. Beide zijn als een eenheid weergegeven en hun wederzijdse

passie wordt beantwoord door het ontluikende vuur van de Vesuvius op de achtergrond. Op dit beeldidee zou Kokoschka enkele maanden later zijn magnum opus baseren. De laatste scène op de waaier verwijst naar de operavoorstelling die Alma en Kokoschka bijwoonden in het Teatro San Carlo.

In augustus 1912 tijdens een van hun vele reizen samen vernam Kokoschka dat Alma één van haar oude liefdes had ontmoet die haar wilde trouwen. Hij liet snel onder een vals voorwendsel alle nodige documenten overbrengen om in Interlaken te kunnen huwen. Dit was omwille van administratieve redenen slechts mogelijk op Oostenrijks grondgebied en dus vielen de huwelijksplannen in het water. Samen trokken ze verder naar Baden Baden waar ze er achter kwam dat Alma zwanger was van Oskar. Oskar was zeer verheugd maar Alma ging naar een sanatorium en liet een abortus verrichten. Eveneens na hun terugkeer in Wenen hervatte Kokoschka zijn voorbereidingen voor hun huwelijk. Hij was er in geslaagd, zonder medeweten van Alma, al haar persoonlijke documenten te verkrijgen om een datum vast te leggen en de voortrouw te laten uithangen in het gemeentehuis van Döbling. Van zodra Alma hiervan op de hoogte was gesteld, vluchtte zij naar Franzensbad, totdat de vooropgestelde huwelijksdatum was verstreken. Wel deed ze hem de belofte terug te komen en met hem te huwen op voorwaarde dat hij een meesterwerk zou creëren. Het was toen dat hij begon aan zijn beroemde Die Windsbraut. Kokoschka kwam Alma onverwacht opzoeken in Franzensbad. Hij vond haar niet op haar kamer en het portret dat hij ter bescherming had meegegeven, hing niet aan de muur. Een storm brak los en Kokoschka keerde vlammend van woede terug naar Wenen. Toen Alma hem na haar terugkeer in zijn atelier ging opzoeken vond ze hem in een uiterst onrustwekkende toestand terug. Op dat moment beseftte ze dat de tijd gekomen was om afstand te nemen en besloot om elkaar slechts meer om de drie dagen te zien.

Pas in december 1913 kon Kokoschka trots melden dat hij zijn meest expressieve werk tot nog toe had beëindigd. Het werk bouwde verder op het idee van beide geliefden in een innige omhelzing te midden van een storm zoals zij deze in Napels hadden ervaren. Een hoopvol gebaar dat ze samen alle moeilijkheden binnen hun relatie en deze daarbuiten zouden de baas kunnen zolang ze op elkaar vertrouwden. Maar tegelijkertijd is in het schilderij hun aanstaande verwijdering van elkaar te lezen. Hij heeft zijn ogen open, waakzaam, zij slaapt. Het is geschilderd in felle streken, de personen zijn lijkwit in een blauwe omgeving die niet zozeer sereen aan doet ondanks het hemels blauw maar meer de stormachtige wervervind om hun heen die ook de gemoedstoestand van Oskar Kokoschka zelf lijkt weer te geven. De gezichtsuitdrukking van de afgebeelde man is verbeterd met de kin omhoog. Het werk had oorspronkelijk de titel Tristan und Isolde, maar kreeg deze van Die Windsbraut toegekend door de dichter Georg Trakl. In volle bewondering voor dit oeuvre componeerde hij zijn bijzondere gedicht Die Nacht. Hij wees hij naar het schilderij en doopte het Die Windsbraut.

Die Nacht

Dich sing ich wilde Zerklüftung,
Im Nachtsturm
Aufgetürmtes Gebirge;
Ihr grauen Türme
Überfließend von höllischen Fratzen,
Feurigem Getier,
Rauhen Farnen, Fichten,
Kristallinen Blumen.

Unendliche Qual,
Daß du Gott erjagtest
Sanfter Geist,
Aufseufzend im Wassersturz,
In wogenden Föhren.

Golden lodern die Feuer
Der Völker rings.
Über schwärzliche Klippen
Stürzt todestrunken
Die erglühende Windsbraut,
Die blaue Woge
Des Gletschers
Und es dröhnt
Gewaltig die Glocke im Tal:
Flammen, Flüche
Und die dunklen
Spiele der Wollust,
Stürmt den Himmel
Ein versteinertes Haupt.

Het zal een van zijn beroemdste werken worden door velen geanalyseerd en beschreven en een symbolische weergave van de ingewikkelde relatie tussen Oskar Kokoschka en Alma Mahler.

Annelies Bannenbergh 11-06-2023